

Ж.М. Матвіїшина

А.С. Кушнір

Інститут географії НАН України, м. Київ

kushnir.paleo@geon.gov.ua

ПРИРОДНІ УМОВИ ПРОЖИВАННЯ ЛЮДИНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ГРУНТОВО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА КЛЮЧОВИХ ДІЛЯНКАХ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Проблема вивчення історії формування сучасних ландшафтів, палеоклімату та палеоландшафтів у зв'язку зі змінами природних обстановок вельми актуальна. Тому роботи, що пов'язані з історією розвитку природи в минулому, зокрема в голоцені, можуть бути ключем для визначення загальних трендів змін клімату і ландшафтів, розуміння головних закономірностей прояву стадійності в формуванні ґрунтів голоцену і відтворення дрібної ритміки їх розвитку. Відображення цих процесів потрібно шукати у дослідженні палеогеографічних пам'яток, які широко розповсюджені в різних районах земної кулі. Ґрунт є одним з найбільш презентабельних компонентів природи, на основі якого можливо здійснювати такі реконструкції розвитку природи. Факторами утворення ґрунтів є клімат, гірські породи, рельєф, живі організми та вік. В контексті цих даних і досліджуються сучасні, поховані та викопні ґрунти.

Умови проживання людини минулого в багатьох аспектах визначаються природними обстановками. Дослідження М.Ф. Веклича, О.М. Адаменка, Ж.М. Матвіїшиної, Н.П. Герасименко, О.Л. Александровського І.В. Іванова та інших вчених, довели актуальність використання палеогеографічних методів для реконструкцій фізико-географічних обстановок минулого, і, як наслідок, відтворення деяких умов проживання людини в окремі хроноінтервали голоцену.

Основним методом нашого дослідження був палеопедологічний із використанням макро- та мікроморфологічного аналізу, що дає інформацію про

грунтоутворювальні процеси та давній ґрунтовий покрив, що в свою чергу дозволяє частково реконструювати особливості клімату, рослинного світу, ландшафту в різні часові інтервали [4]. В комплексі з палеопедологічним методом використовувався геоархеологічний підхід, суть якого полягає у вивченні ґрунтів під різночасовими археологічними об'єктами в «законсервованому» стані і порівнянні їх із фоновими сучасними ґрунтами. Це деякою мірою дозволяє порівняти природні умови часу формування певної археологічної пам'ятки та сучасні, виключаючи при цьому проміжні етапи.

Основний фактичний матеріал було отримано у процесі щорічних польових досліджень. Вивчалися розчистки голоценовими ґрунтами під датованими археологічними пам'ятками в межах різних ключових ділянок території Лівобережнодніпровського лісостепу. Детальні результати досліджень представлено в працях [2-3 та ін.], нижче подано короткі висновки.

Природні умови суббореального часу в межах території сучасного Лівобережнодніпровського лісостепу характеризують досліджені ґрунти ямної (XXI ст. до н. е.) та катакомбної (XVIII ст. до н. е.) культур в межах ключової ділянки «Сторожове». Поховані ґрунти того часу визначені як чорноземи звичайні, що відповідають ґрунтам теперішнього півдня та центру степу України. При порівнянні із сучасними чорноземами типовими, робимо висновок, що клімат, на відрізку 4100-3800 рр. тому, був сушішим, температурні показники вищими, а кількість опадів дещо нижчою.

В межах ключової ділянки «Більськ» досліджені поховані ґрунти скіфської культури (VII-III ст. до н. е.). Сучасний ґрунтовий покрив даної території представлений чорноземом типовим, а поховані ґрунти визначені як чорноземи вилугувані (IV та VII ст. до н. е.) та темно-сірі опідзолені (V ст. до н. е.). Дані свідчать, що на відрізку 2700-2400 років тому природні умови характеризувалися контрастністю. Майже повна відсутність карбонатів у гумусовому горизонті похованих ґрунтів, була спричинена ймовірно більшою кількістю опадів в порівнянні із сучасними умовами, а рівень води у р. Ворскла мав бути вищим за сучасний. Отже наприкінці суббореального періоду був

певний період зволоження, з невеликим зниженням показників температур повітря.

Початок субатлантичного часу вивчений найбільш детально завдяки значній кількості археологічних пам'яток черняхівської (III-V ст. н. е.) та сарматської (кін. IV ст. н. е.) культур в межах даної території. Досліджено поховані ґрунти в межах ключових ділянок «Шишаки» (ґрунт 1700 р. т.), «Сердюки» (ґрунт 1600 і 1500 р. т.), «Сторожове» (ґрунт 1600 і 300 р. т.) і «Дмитрівка» (ґрунт 1600 р. т.).

Усі поховані ґрунти були визначені як чорноземи звичайні, за виключенням ґрунту в розрізі «Дмитрівка» та «Сторожове» (ґрунт 300 р.т.), що були наближені до чорнозему типового. Фоновим ґрунтом до усіх розрізів виступає сучасний чорнозем типовий. Отримані дані свідчать про формування на сході та півдні досліджуваної території аридніших кліматичних умов в першій половині субатлантики у часовому відрізку 1500-1700 років тому. Температури холодної та теплої пори були вищими, а зволоження нижчим в порівнянні із сучасним. Це вказує на те, що ймовірно межі природної зони лісостепу в цей час були зміщені на північ від сучасних, південна межа лісостепової зони, в межах території дослідження, ймовірно проходила по міжріччю Сули і Псла, так як похований ґрунт цього часу на ключовій ділянці «Дмитрівка» відноситься, як і сучасний, до чорнозему типового. Природні умови відповідали сучасним обстановкам північного степу України, що підтверджується також літературними даними [1, 5-6]. Похований чорнозем типовий козацької доби (300 р. т), вказує на те, що умови формування ґрунтового покриву того часу були схожі на сучасні. Таким чином, природні умови другої половини субатлантики, як в межах ключової ділянки «Сторожове», так і, ймовірно, всього сучасного Лівобережнодніпровського лісостепу були схожі з теперішніми.

Результати досліджень та літературні дані свідчать, що у голоцені природні обстановки розвивалися у напрямку потепління і зволоження від початку давнього голоцену до початку атлантичного часу, з чергуванням

холодних посушливих і теплих вологих інтервалів у середині періоду, потепління і зволоження від початку атлантики до термічного оптимуму голоцену. Також у цей час відбуваються періодичні зміни теплих посушливих і вологих прохолодних інтервалів. Для кінця SB – початку SA характерне зволоження клімату. Незначні зміни кліматичних показників у порівнянні з сучасними простежуються з середини субатлантики. Рельєф території впродовж всього голоцену був ідентичний сучасному за винятком місць, змінених антропогенною діяльністю. Відбувалося спорудження валів, курганів, господарчих ям, місць селітроваріння, доріг тощо. Загалом такі природні умови були сприятливими для землеробства, скотарства та ремесла.

На прикладі дослідження різновікових похованих ґрунтів на археологічних пам'ятках, показано можливість застосування комплексного палеопедологічного методу у поєднанні з геоархеологічним підходом. Отримані дані, спираючись на актуалістичні позиції розвитку природи, можуть бути складовою інформаційної бази для створення моделей прогнозування природних змін у майбутньому та частиною фундаментальних досліджень з історії розвитку природи.

Список літератури

1. Веклич М.Ф. Проблемы палеоклиматологии. – К.: Наукова думка. 1987. – 190 с.
2. Кушнір А.С. Реконструкція природних умов проживання людини на території сучасного Лівобережнодніпровського лісостепового краю / А.С. Кушнір // Український географічний журнал. – К., 2014. – № 4. – С. 30-37. <http://dx.doi.org/10.15407/ugz2014.04.030>
3. Матвіїшина Ж.М., Кушнір А.С. Геоархеологические исследования курганного могильника на левобережья р. Днепр // Мат-лы. Всероссийской научной конференции по археологическому почвоведению посвященной памяти проф. В.А. Дёмкина. – Пущино, 2014. – С. 138-141.
4. Методика палеопедологических исследований // М.Ф. Веклич Н.А. Сиренко, Ж.Н. Матвишина и др. – К.: Наукова думка. 1979. – 272с.
5. Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України. За ред. Ж.М.Матвіїшиної. К.: Наукова думка. 2010. —191с.
6. Чендев Ю.Г. Эволюция лесостепных почв Среднерусской возвышенности в голоцене. – М.: ГЕОС, 2008. – 212 с.